

At fastholde byen i dens foranderlighed

– *udkast til en strategi for byanalyse*

AF ANDERS TROELSEN & GREGERS ALGREEN-USSING,
LISE BEK, CHRISTER BENGTS, HANS OVESEN, JENS
SCHJERUP-HANSEN

Indledende bemærkninger

Der er i de senere år blevet foretaget mangfoldige byanalyser ud fra historiske, funktionelle, sociologiske eller tilsvarende parametre. Men de kommer til kort, når det gælder om at gribe byen som den både materielle og visuelle struktur, den også er. Til dette formål er en arkitektonisk-æstetisk analyse nødvendig. Nu har sådanne analyser ofte en tendens til enten at fastfryse byen gennem en morfologisk baseret typologisering af byen i forhold til andre lignende byer eller få den til at stivne i formalistisk abstraktion som enestående monument. Byen bliver da at opfatte som et statisk fænomen, hvor den historiske kerne, der mest udpræget lader sig karakterisere ud fra disse klassifikationer, naturligt nok får tillagt større vægt end de senere tilkomne elementer.

Vi har villet undersøge, hvilke kategorier, det vil være formålstjenligt at inddrage i en analyse, der i lige grad kunne tilgodese de ældre og nyere bydele som elementer i en fælles dynamisk struktur. Med det sigte har vi udvalgt tre af de bydannelser, der er beliggende i Albanerbjergene sydøst for Rom: Rocca Priora, Nemi og Ariccia, idet den første i denne sammenhæng dog kun bliver inddraget mere sporadisk. De tre byer udmærker sig ved visse lighedstræk, der angår deres situering i det vulkanske landskab, karakteren af den oprindelige middelalderlige kerne samt deres nuværende status som satellitbyer til Rom. Men derudover repræsenterer de i deres videre udvikling af den historiske kerne tre forskellige stadier fra en stort set uændret bibeholdelse af dennes »selvgroede« eller rettere rent funktionsbetingede byggeri til en mere eller mindre tilsigtet arkitektonisk planlægning i bymæssig skala. Hvad angår udlægningen af de nyere byelementer, og ikke mindst deres relatering til kernen, opviser de derimod store forskelligheder. På baggrund af det valgte materiale og ud fra en kvali-

Fig. 1. Kort over Albanerbjergene med byerne Roccapietra, Nemi og Ariccia.

ficeret arkitektonisk iagttagelse har det været hensigten at undersøge, hvilke spor byernes liv i såvel funktionsmæssig, social, økonomisk som politisk henseende aftegner i byens og bebyggelsens fysiske struktur.

Vi har i første omgang rettet opmærksomheden mod byens morfologi i en historisk proces, der aftegnes af bebyggelsesmønstrenes og de infrastrukturelle systemers skiften. Ligeledes har vi set på spillet mellem intenderede og ikke-intenderede planløsninger, og den deraf følgende op- eller nedgradering af de respektive byelementers funktion og status. Her har ikke mindst grænsezone mellem kerne og periferi eller, hvad vi har kaldt »sammensyningsproblematikken« været af interesse. Endelig har byens selviscenesættelse og dens dermed forbundne funktion som tegn, været gjort til genstand for analyse, både anskuet i det historiske forløb, og som byen tager sig ud i dag som historisk og/eller moderne by.

For samtlige de kategorier, vi foreløbigt har opstillet for analysen, har en skelnen mellem begreberne ekstrovert og introvert vist sig nyttig, forstået både i deres bogstavelige og overførte betydning; distinktionen kan eksempelvis møntes på såvel de fysisk-motorisk som visuelt funderede kommunikationsmæssige forhold, på bygnings- og bygningsmassens anordning og på modsætningen offentlig / repræsentativ vs. privat / rekreativ.

En side af byens væsen er imidlertid ofte – for ikke at sige altid – blevet overset, også når det drejer sig om analyser med vægt på byen som æstetisk fænomen. Det drejer sig om den synsmåde eller synsmæssige opfattelsesmodel, der har været fremherskende i den periode eller de perioder, da byen har fået sin udformning, og som i lige så høj grad som de mere håndgribelige faktorer har bestemt den pågældende bys fremtræden gennem tiderne til idag.

I den forbindelse er det således ikke tilstrækkeligt at interessere sig for dét, der er umiddelbart aflæseligt ud fra lokalitetens terrænmæssige beskaffenhed. Heller ikke byens historiske udvikling, som denne afspejles i den enkelte bygnings eller i bygningsmassens skiftende karakter, kan i sig selv give nogen retningslinjer for en sådan forståelse.

I stedet må man i sine metodiske overvejelser inddrage en kritisk betragtning af selve den arkitektoniske iagttagelse, hvorpå analysen hævdes at bygge. Man må stille spørgsmål til, hvilket blik vi kaster på den by, vi betragter, om det sker med den historiske samtids eller vor egen nutids forestillinger, forbilleder og forventninger.

Dermed rejses et langt mere basalt spørgsmål, der vedrører den visuelle og æstetiske tilegnelse og oplevelse af det sete. Og videre: hvilken af-

smittende virkning har den pågældende synsmåde på menneskers tilbøjelighed til at forme og siden at aflæse disse omgivelser, både de naturgivne og de arkitektonisk planlagte.

Det indebærer på sin side en stillingtagen i den diskussion, der har været standende i det seneste par århundreder. Er begrebet om æstetisk kvalitet en objektiv størrelse, for hvilken der kan gøres objektive kriterier gældende, eller er den af subjektiv art? Hvad angår spørgsmålet objektivitet-subjektivitet afgjordes sagen allerede i romantikken til fordel for det sidste synspunkt. Det er i øvrigt dette samme synspunkt, som man tilsluttede sig inden for forrige århundredes modernisme.

I forlængelse heraf har man ikke desto mindre villet hævde, at den evne eller sans, hvori den æstetiske oplevelse tager sit afsæt, er baseret på en særligt uforanderlig disposition i den menneskelige psyke, der medfører en tilbøjelighed til spontant at opfange et synsindtryk af balance og harmoni ved hjælp af det uhildede eller medskabende blik – »the innocent eye« eller »the creative eye«, som det hed i hhv. romantikken og modernismen. Denne opfattelse har ført til, at man også i analyseøjemed har ment at kunne se bort fra de særlige forhold, der til enhver tid har spillet ind i måden at se og forstå omgivelserne på, såvel i almindelighed som i forhold til kunstneriske frembringelser.

Heroverfor står imidlertid en anden forståelsesmodel, som man måske med nogen ret kan betegne som postmoderne. Ifølge den må synsmåden og den rent faktiske konstellation af genstande tillægges lige vægt i etableringen af såvel den primære visuelle registrering som den efterfølgende æstetiske evaluering af det set. Det er nemlig ud fra sin specielle tids- og kulturmæssige baggrund, at mennesket ser og forstår tingene omkring sig. Der indregnes således en historisk foranderlighed ikke blot i de håndgribelige faktorer, men i selve den synsmåde, hvorigennem de registreres og vurderes i forhold til større eller mindre æstetisk værdi. Ikke mindst i forbindelse med en strukturel byanalyse må man tage højde for dette forhold.

At man til enhver tid bevidst eller ubevidst har ønsket at give sin by en så fordelagtig fremtræden som muligt må i denne sammenhæng være en naturlig antagelse, ligesom at dette mål er blevet søgt realiseret inden for de rammer, der gives af synsmåden, uanset om bestræbelsen har været af kollektiv formålsbestemt eller mere individuel planlægningsmæssig-kunstnerisk art.

Til tider har man lagt vægt på at se byen som stor og vel ved magt i kraft af sine tætlagte og højt optårnede bygningsmasser. På andre tidspunkter har lige gadeforløb flankeret af ensartede bygningsrækker og per-

spektiviske vuer fået den til at fremtræde som veludlagt og rummelig. Eller store pladser, direkte forbindelsesveje og vide udsigter mod omgivelsernes panorama har til atter andre tider været tegn på en åben og vel fungerende by.

Som en yderligere følge heraf har man derfor i hvert enkelt tilfælde truffet sit valg af ståsted og fokuseringspunkt for den ideelle betragtning af byen i overensstemmelse med, hvad der bedst kunne opfylde de stillede forventninger. I takt med byens udvikling har disse steder følgelig flyttet sig, alt afhængigt af den i tiden aktuelle synsmåde og de muligheder, den indebærer som betydningskabende potentiale.

I analysens udgangspunkt er det kort sagt afgørende at etablere en klar skelnen mellem den historiske samtids og vor egen nutids tilegnelse og værdisætning af det sete.

Analyse af Nemi – synsmådens iagttagelse

Middelalderbyen på kanten af kraterlandskabet – en umiddelbar læsning af dens bybillede.

Nemi ligger på den indvendige kraterskrænt i et stort vulkansk krater. Et landskab, hvis horisont er sat af kraterranden, hvis bund er kratersøen og hvis sider er brat stigende skovklædte kraterskrænter.

Byens struktur og form er stærkt relateret til krateret og søen. Byen ligger på en afsats på kraterkantens østlige side, hvor den uden at bryde kraterkantens profil tegner sig som en helhed med middelalderborgen og dens renæssancepalæer, omgivet af småskala-middelalderbebyggelse, i nord. Himmelfartskirken, der kun lige rækker op over den omgivende blandede middelalder- og renæssancebebyggelse, ligger i midten af byforløbet langs kraterkanten; derefter følger en mere moderne bebyggelse i større skala, og et stort, regulært renæssancekloster danner afslutning i syd.

Lad os, før vi begiver os ind i en mere detaljeret analyse, kort tage byen i øjesyn fra de visuelt strategiske positioner, der synes at have været passende for hver sin fase af byens udviklingsforløb, når man tager de tidligere nævnte synsmåder og den her anvendte aflæsningsteknik i betragtning.

Kommer man til byen gennem den nordligt beliggende Porta Romana, der formentlig i middelalderen har været den vigtigste adgangsvej til byen, mødes man af en struktur, hvor synsindtrykket tager form af et billede uden større dybde og uden nævneværdig rumlighed. Frontalt lukkes indblikket totalt af takket være terrænstigningen, og de forbindelsesveje,

Fig. 2. Nemi med paladset set fra klosteret. Tegning: Hans Ovesen.

der udgår fra portområdet, ses kun som korte rumudsnit mellem de tæt sammenbyggede huse.

Er ankomstpunktet derimod den sydlige port mellem kratersiden og Korsfæstelsesklosteret – et anlæg, der stammer fra 1600-tallet – præsenterer byen sig som et vel afbalanceret perspektivisk prospekt. Byen udfolder sig her som et tilnærmelsesvis geometrisk udlagt rum gennemskåret af hovedfærdselsårens aksiale forløb og med den romerske port som fokuspunkt, mens synsfeltets to halvdele bag de aksialt fortløbende husrækker gensidigt afvejes, den ene med Orsinipaladsets og den anden med Himmelfartskirkens monumentalelementer, som lodder på hver sin vægtskål.

Den tredje og sidste indfaldsvej fører gennem en hulvej oppe fra kraterkanten nedover mod byen fra øst, idet den via den trekantede plads fortsætter ud ad byen mod den såkaldte Søvej og videre til Genzano på den modsatte side af søen. I det panoramiske udblik, der åbner sig fra hulvejen ovenfra og nedad, tegner sig i det fjerne tårnet på kirken i Genzano som en landmålerstok i det vide landskab; og af Nemi ses kun den moderne bebyggelse, som breder sig ned på den anden side af kraterkanten sluttende med en række villaer halvt skjult i, halvt åbne for udsigten mod dalstrøget.

Det er her hverken bygningsfacaderne eller det perspektivisk ordnede rum, der er på spil, men snarere afstandsmålingen ad den lange trafikåre, der fungerer som led i både byens interne kommunikationssystem og eksternt byerne imellem.

Samtidens tolkningsforventninger til den historiske by

Vi tog til Nemi med ambition om at registrere og beskrive byens æstetik ud fra en arkitektonisk iagttagelse, der ikke søgte støtte i historiske tolkninger. Dette var samtidigt den første af vore tolkningsforventninger eller samtidsforestillinger, vi måtte revidere allerede efter de indledende registreringer.

Vi gennemvandrede og iagttog Nemi og udarbejdede en række førstehåndsregistreringer og beskrivelser af elementer i byens struktur, hvor der imidlertid er én, man særligt må hæfte sig ved.

Da vi kom til den port, der dannes omkring den sydlige ankomstvej af kratervæggen og klosterets østfløj, og vi så ind over Nemi, noterede vi os med begejstring, at her var et rigtigt renæssancevue, hvor man ser Nemi udfoldet over kratersiden med en hovedakse i den perspektiviske sigtelinie mod Porta Romana og med Himmelfartskirken som hovedelement i vuets højre felt og Orsinipaladset i det venstre.

Vi beskriver vore iagttagelser således: denne billedmæssige komposition ser ud til at rumme både et middelalderligt og et renæssance-element, idet såvel den middelalderlige lodrette facadeoptårning som renæssancens vandrette rumudmåling præger synsindtrykket (jf. 1500-tallets byprospekter).

Der er imidlertid ikke sammenfald mellem den synsmæssige og den bevægelsesmæssige tilegnelse af byen, hvor adgangsvejen efter porten svinger til højre frem til trekantpladsen, og derefter følger hovedgaden frem mod borgen, stiger lidt ved borgen for derefter at dykke let ned gennem Porta Romana og igen til højre ad vejen ned over kratersiden til søen.

Spørgsmålet er, om vi i det såkaldte renæssancevue virkelig genfinder et synsbillede, som svarer til vores samtids tolkningsforventninger eller forbilleder? Måske tillægger vi dermed renæssancens bybyggere, der føjede nye elementer til det middelalderlige Nemi, en intention eller en plan, som de aldrig har haft? Er det en ren topografisk tilfældighed, at der fra byporten åbner sig et perspektivisk vue mod Porta Romana? Eller er det et tilfælde, som man i datiden har vidst at udnytte i en ny planløsning, der kun delvist er tilsigtet på perspektivets præmisser, og som kun inddrager sigtelinierne i stedet for som i Ariccia at gribe ind i selve bystrukturen?

Fig. 3. Kort over Nemi. (1) er paladset / borgen med den nordlige port, (2) er Himmelfartskirken, (3) rådbuset, (4) Korsfæstelseskirken med klosteret og den sydlige adgangsvej. Den sidste munder ud i en tragtformet plads med Diana-statue. Herfra fører hulvejen op mod øst. Øverst mod nordøst anes begyndelsen til villabyggeriet op mod kraterkanten.

Undersøger man sigtelinien fra dét, man tror er dens sigtepunkt, vil man opdage, at hvis man træder ind gennem Porta Romana, ser man først et stigende vejforløb gennem porten op mod et smalt byrum, og at først når man er nået toppen på denne stigning – i niveau med tophvælvet af Porta Romana – er man overhovedet i stand til at se byporten ved klosteret.

Omvendt havde vi i det såkaldte renaissancevue meget svært ved at gribe og forstå strukturen i middelalderbyen. For at få hold på middelalder-

byen, greb vi til at beskrive den ud fra dens smalle fiskebensagtige gang- og vejstruktur; herved kom vi til at forudsætte, at gangvejene har formet bystrukturen. Imidlertid er det i lige så høj grad tænkeligt, at det er bygningsstrukturen, der har formet gangvejene i middelalderbydelen.

Tilsvarende havde vi på vore synspræmisser ikke mulighed for at begribe struktur og sammenhænge i paladskomplekset, der fremtræder med middelalderlige forsvarstårne og -mure, en gavlvendt paladsfløj fra renæssancen og mod nord endnu en paladsfløj fra slutningen af 1700-tallet; alle har de hver især deres historiske synsforudsætninger.

Analyse af byen som billede

Analysen af byens bygninger, kvarterer og samlede bybillede må tage udgangspunkt i at identificere korttegnerens/ husbyggerens/ bybyggerens betragtningsskemaer. Hvor er middelalderborgen set fra, da den blev opført? Hvorfra er borgens renæssancefløj set, da den blev tilføjet? Hvad var synspunktet for de små middelalderhuse på borgens vestside, da de på næsten kvadratiske grunde blev stukket ud og husene opført?

Videre må man undersøge under hvilke afstandsforhold de forskellige bygninger blev opført. I middelalderen arbejder man med et langt kortere rum end i renæssancen og i denne igen med et andet rumbegreb end i den nyere og i moderne tid.

Dernæst må man søge at fastlægge betragtningsskemaernes kronologi fra det øjeblik, da man fra den oprindelige bebyggelse ved søen fik øje for kraterafsatsen og besluttede at flytte byen derop og lade den beskytte af en borg. Hvor på kraterafsatsen begyndte man først at bygge ud fra hensyn til topografi, adgangsforhold og vand? I hvilke retninger udvider man byen? Hvornår ombygger man byen, og hvordan kommer nye betragtningsskemaer og afstandsforhold på bane?

Alt dette betyder, at man foretager en billedanalyse, hvor man hele tiden fastholder, hvor det enkelte motiv i bybilledet er set fra, og hvilken sekvens, der er mellem motiverne.

Analyseeksempler fra middelalderbebyggelsen

Et eksempel på en struktur, der ikke udefra virker overskuelig, er den del af den middelalderlige bebyggelse, som muligvis er den ældste. Dens hovedelement er den opgangs- og processionsvej, der fører frem til dét, der oprindeligt var byens centrale plads. Den flankeres af sammenbyggede

husrækker, hvis indgangsdøre er placeret i forbindelse med en tilnærmelsesvist trapezformet lille forplads. Derved dannes der et antal semiprivate små byrum eller -rumudsnit som stødpudezone mellem husets privathed og den opadstigende gade, der stiller sig an med sin ekstroverte karakter. Trapezrummenes små arealer modsvarer af det åbne trapez, der i lighed med hvad der er tilfældet i andre italienske middelalderbyer, blev dannet af Himmelfartskirkens og rådspaladsets næsten sammenstødende facader – et flademæssigt fokuspunkt for den ankommendes blik og dermed en fremhævelse af byens forenede verdslige og kirkelige magt.

Et andet element er den serpentinevej, der i stærk stigning forbinder området bag Himmelfartskirken med det brøndhus, der formentlig har været byens hovedvandforsyning, og som stadigt fungerer som vaskeplads.

Imidlertid er beboelseshusene op langs det stejle vejforløb indpasset på raffineret vis i dette med etageforskydning, så at en ekstra etage er indskudt mod den lavere løbende del af vejen ud mod søen, mens hovedetagen mod vejforløbets højere liggende afsnit flugter med dettes gadeplan (omtrent som i Ariccia). Anlægget har en udpræget introvert karakter – skjult, som det er, bag kirkens store blokform. Dette i modsætning til processionsvejen, der i kraft af sin fokusering på byens vigtigste bygninger har fået en mere ekstrovert karakter, ikke som repræsentativ i sig selv, men som adgangsvej til disse.

Fra vaskepladsen fører desuden en jævnt skrånende, smal trappegade med sidegyder ned langs den nordvestlige periferi til Porta Romana. Der dannes en fiskebensstruktur som dem, der har dannet hovedstrengene i det middelalderlige Ariccia, eller som den, der oprullet i spiral omkring byhøjen som et andet ålskelet udgør selve Rocca Prioras ryggrad; her er der imidlertid øjensynligt tale om en mere sekundær forbindelsesfunktion langs de sammenbyggede beboelseshuse på bebyggelsens yderflanke.

Det er karakteristisk for de bybilleder, der dannes i disse elementer, at de med undtagelse af processionsvejen ikke opererer med sigtelinier og fokuspunkter, men med bygningsfacaderne, der som sætstykker og bagtæpper hver for sig medvirker til at opdele gadeforløbet eller afslutte dets enkelte sekvenser.

Den overlejlrede renæssanceplan

Der er to elementer, der først og fremmest har givet byen dens renæssancepræg. For det første anlæggelsen af Korsfæstelsesklostret og forfremmelsen af den sydlige adgangsvej, der ligger her, til hovedelement i den